

Jaroslav D a v i d (Ostrava)

PETR HEJHAL: POČÁTKY STŘEDOVĚKÉ KOLONIZACE ČESKÉ ČÁSTI ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINY. Masarykova univerzita, Brno 2012, 92 s. ISBN 978-80-210-6100-2

Českomoravské pomezí vzhledem ke své centrální poloze v rámci českých zemí představuje území, jehož toponymie je doslova učebnicí postupu kolonizace, a je mu proto zaslouženě věnována pozornost nejen onomastiků, ale především historiků. Ideální přístup potom představují práce kombinující oba pohledy. Máme na mysli zejména dvě monografie regionálního zaměření, které však svým významem daleko přesahují hranice Vysočiny. Jsou to Dobiášovy Dějiny královského města Pelhřimova¹⁾ a Zemkovy – Bartuškovy Dějiny Žďáru nad Sázavou.²⁾ Oba texty se vymykají z běžné produkce regionální literatury nejen erudicí svých autorů, ale především metodologickou inovativností a důrazem na maximální využití výpovědního potenciálu toponym.

Ve srovnání s výše zmíněnými několikasetstránkovými díly zde chceme věnovat pozornost rozsahem sice útlé, ale způsobem zpracování a zejména tématem kladených otázek zajímavé práci, která prezentuje pohled archeologa. Její autor, Petr Hejhal (nar. 1975), žák Zdeňka Měřinského (FF MU Brno), se dlouhodobě věnuje dějinám raného středověku, zejména studiu pohřebního ritu a dějinám kolonizace. Právě druhé téma je tím, které předkládá v recenzované monografii, jež vznikla na základě jeho disertační práce.³⁾ Charakterizuje ji v úvodu jako pracovní text a vyjadřuje domněnku, že „vzhledem k nárůstu počtu archeologických výzkumů na Českomoravské vrchovině [...] nastíněná problematika bude v blízké době dále upřesňována“ (s. 4). I přes deklarovanou „rozpracovanost“ jde o práci pro onomastiku nesmírně zajímavou, nastolující řadu otázek s potenciálem vyvolat polemiku.

Hejhal soustředí svůj zájem na dva centrální okresy Českomoravské vrchoviny, Pelhřimov a Jihlavu, které nejprve charakterizuje z hlediska přírodních podmínek (s. 6–12). Na základě interpretace pravěkých archeologických nálezů z jejich území (s. 13–23) potom opatrně nastiňuje možné modely osídlení – model „trvalého osídlení“, ovšem doposud archeologicky nepodchycený, a model „sezónní“, související s pastvou či přeháněním dobytka a také se získáváním surovin, zejména křišťálu a zlata (s. 23).

¹⁾ J. Dobiáš, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí I, Pelhřimov 1927.

²⁾ M. Zemek – A. Bartušek, Dějiny Žďáru nad Sázavou I, Havlíčkův Brod 1956.

³⁾ P. Hejhal, Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny, disertační práce, obhájena na FF MU v Brně v roce 2009.

Centrem práce je však následující kapitola nazvaná Doba změn: 12. století – 1. Polovina 13. století (s. 24–78) předkládající historii kolonizace českomoravského pomezí před objevem stříbra na Jihlavsku a Havlíčkobrodsku ve 40. letech 13. století. Hejhal zvolil čtyři témata, a to cesty, les, zlato a kolonizace, která považuje za klíčová pro dané období.

Z hlediska toponomastiky jsou nejzajímavější části pojednávající především o středověkých stezkách, *Haberská*, *Želivská*, *Libická*, *Humpolecká cesta*, v nichž archeolog dává slovo svědectví zeměpisných jmen. Současně se ukazuje, a to dle jejich četnosti i přebírání či zpřesňování starších interpretací, např. toponomastického rozboru popisu majetku kláštera Želiv z roku 1226,⁴⁾ že zejména pro období raného středověku jsou toponyma opravdu nepostradatelným a stále nedoceneným pramenem, srovnatelným s listinnými dokumenty a archeologickými nálezy. Ovšem jsou i pramenem s velkým rizikem a mnoha otazníky, jak ukazují např. některá nejednoznačně lokalizovatelná nebo zcela nelokalizovatelná toponyma (s. 53–73), včetně hydronym *Ozzlawa*, pravděpodobně míněn horní tok *Sázavy*, a *Zazaua*, dnešní *Želivka* (s. 49). A riziko tkví nejen v jejich přenášení z písemných pramenů do konkrétního prostoru, ale mnohdy také v jejich interpretaci, jak se o tom zmíníme dále.

Toponomastikovu pozornost si Hejhalův text zaslouhuje zvláště tam, kde jeho autor přistupuje k historické interpretaci toponymických pramenů, např. odraz chovu včel (s. 35) nebo druhové skladby porostu (s. 79) v toponymii. Především ale máme na mysli výklad zeměpisných jmen, která Hejhal označuje jako „strážní toponyma“ (s. 31). Na jejich podkladě buduje svoji teorii o existenci zemských bran mezi Čechami a Moravou. Na základě Žemličkovy interpretace opevnění u Hrutova na Litomyšlsku⁵⁾ předpokládá existenci obdobných strážních struktur na dalších zemských stezkách, zhruba v pásmu 20–30 km podél zemské hranice (s. 31). V tomto duchu vykládá, opíraje se však mnohdy o naivně etymologizující autory, např. Hraše,⁶⁾ Horák – Chramosta,⁷⁾ čímž znevěrohodňuje rovněž svou koncepci, několik toponym při přechodu stezek přes českomoravskou hranici. Jde o zeměpisná jména *Branišov*, *Střítež*, *Přísečno*, *Na čihadlech* a *Strážný vrch* v okolí Libice nad Doubravou (s. 31, 49) a toponyma *Strážky*, *Strážnice*, *Záseka*, *Zahradiště* a *Jablonná (Dolní a Česká)* na Příbyslavsku (s. 32). Hlavním argumentem pro takové tvrzení je Hejhalovi zmínka

⁴⁾ J. Turek – L. Kopáč, Místopis klášterství Želivského kolem roku 1200, Časopis Společnosti přátel starožitností 49–50, 1941–1942, s. 196–217.

⁵⁾ Např. J. Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253, Praha 2002, s. 48.

⁶⁾ J. K. Hraše, Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách, Nové Město nad Metují 1885.

⁷⁾ F. Horák – E. Chramosta, Cesta Liběcká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi, Praha 1923. Srov. kritické zhodnocení Horákova díla ve studii J. Davida, Náš starověk v díle Ladislava Horáka, Havlíčkobrodsko 21, 2007, s. 139–148.

v listině Soběslava II. z roku 1178, v níž jsou kromě hranic tzv. Libického újezdu také jmenováni lidé, označení výrazem *straz*, mající za úkol zabezpečovat provoz Libické stezky.

I přes kritický názor, již jednou vyjádřený v recenzi staršího Hejhalova textu,⁸⁾ je třeba vzít v potaz, že alespoň některá z toponym mohou opravdu odkazovat ke starší tradici strážních míst, např. *Strážný vrch*, *Přísečno* či *Přechod*.⁹⁾ Ovšem pokud Hejhal hledá oporu pro lokalizaci zemských bran v toponymech *Branišov*, *Čihadla* či *Strítěž*, a navíc ji staví na již zmíněných nevěrohodných textech bez znalosti novější onomastické literatury, je spojování uvedených jmen se strážními místy spíše sporné a nepravděpodobné.

Hejhalova otázka je tedy nepřímo položena a na toponomasticích je, zda ji považují za aktuální a hodnou pozornosti. I přes časovou vzdálenost od doby, jíž se téma zemských bran týká, se možná podaří otevřít mezioborovou diskusi podobnou té, která probíhala v 60. letech 20. století o výklad místních jmen se základem *-jabl-*. Tentokrát by se jablkem sváru stala jména strážnic.

⁸⁾ P. Hejhal, Zemské brány na Českomoravské vrchovině? Havlíčkobrodsko 24, 2010, s. 7–19. Viz recenze J. David, Havlíčkobrodsko 24. Sborník příspěvků o historii regionu, Acta onomastica 52, 2011, s. 222–226, kde i literatura k tématu a polemikám.

⁹⁾ K. Severin – Z. Sviták, Přesecka. In: P. Kouřil – Z. Měřínský – V. Nekuda (eds.), Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 34. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na interetnické vztahy ve středověku a jejich odkaz hmotné kultuře. Opava, 23.–27. 9. 2002, Brno 2003, s. 419–429; J. David – P. Rous, Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině, Praha 2006, s. 63–64.